

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ НА РОЗВИТОК ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Голечек Р.,
аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті проаналізовано особливості впливу політичної конкуренції на розвиток парламентаризму в Чеській Республіці. Автор розглядає основні етапи політичного розвитку даної країни, результати парламентських виборів та специфіку формування і діяльності урядів Чехії. Доведено, що чеський парламентаризм є стабільним політичним інститутом, хоча на сучасному етапі намітилися негативні тенденції в партійному житті чеського суспільства.

В статье проанализированы особенности влияния политической конкуренции на развитие парламентаризма в Чешской Республике. Автор рассматривает основные этапы политического развития данной страны, результаты парламентских выборов и специфику формирования и деятельности правительств Чехии. Доказано, что чешский парламентаризм является стабильным политическим институтом, хотя на современном этапе наметились негативные тенденции в партийной жизни чешского общества.

The author analyzes the peculiarities of the influence of political competition on the development of parliamentarism in the Czech Republic. The author researches the main stages of political development in this country, the results of parliamentary elections and the specifics of the formation and activities of the Czech government. It is proved, that Czech parliamentarism is a stable political institution, although at the present stage negative tendencies have emerged in the party life of Czech society.

Ключові слова: парламентаризм, Чеська Республіка, партизація, політична конкуренція, посткомунізм, уряд, парламент.

Постановка проблеми. Чеська Республіка (ЧР) демонструє один із найкращих зразків успішного переходу до демократії в посткомуністичному світі. Науковці-транзитологи стверджують, що тут сформувалася стабільна політична система, яка, будучи відкритою для соціальних інновацій, зуміла зберегти історичні традиції. Особливістю політичного розвитку цієї країни є динамізм демократичних процесів і стійкість нових політичних інститутів. Проте поряд з низкою успішних соціально-економічних та політичних реформ, Чехію не оминули загальні проблеми посткомуністичних суспільств. Це насамперед політична корупція, періодичні урядові кризи, низька ефективність соціальної системи та складності в побудові громадянського суспільства.

Ключове місце в політичній системі ЧР відводиться інститутам парламентаризму та політичних партій. Саме від їх ефективності в першу чергу залежить успішне функціонування демократичного суспільно-політичного ладу. Упродовж 1990–2000 років у чеській політиці намітилася тенденція до партизації соціуму, що на перший погляд відіграє роль стабілізуючого фактора для транзитивного суспільства. Проте поряд із позитивним ефектом стабілізації, вона таїть загрозу для демократичної системи. За умов, коли політичні партії з механізму репрезентації інтересів соціальних груп перетворюються на закриті клуби політичних еліт, парламент може бути використаний як легітимний механізм панування олігархії [1]. Виходячи з останніх подій, що відбулися на політичній арені ЧР (парламентські вибори та призначення нового уряду на чолі з олігархом А. Бабішем), обрана проблематика є надзвичайно актуальною. Відповідно **метою статті** є розглянути динаміку політичної конкуренції, сучасні тенденції партійно-політичного життя чеського суспільства та їх вплив на становлення парламентської демократії в ЧР.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема демократичного транзиту та побудови демократичних політичних систем з дієвими політичними інститутами в останні роки набула особливої популярності в Україні. Серед розмаїття українських учених, які досліджують теорію і практику функціонування парламентаризму і політичних партій в Центрально-Східноєвропейському регіоні в цілому і в Чехії зокрема, необхідно відзначити здобутки Т. Федорчак [2], Н. Марадик [3], І. Андрощук [4], В. Лемак [5].

Виклад основного матеріалу. За Конституцією, прийнятою 16 грудня 1992 року, новостворена Чеська Республіка є парламентською республікою. Вироблення посткомуністичної Конституції проходило в надзвичайно стислі терміни, але її розробники підтвердили відданість традиціям 1920 року і чехословакізму Т.Г. Масарика. Нагадаємо, що вищий законодавчий орган ЧР складається з двох палат: вищої – Сенату і нижчої – Палати депутатів. 200 представників Палати депутатів обираються на чотири роки за пропорційною системою при п'ятивідсотковому загороджувальному бар'єрі. Сенат складається з 81 члена, що обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних округах. Оскільки Основний закон не передбачає розпуску верхньої палати, в 1995 році був прийнятий закон про вибори до парламенту Чеської Республіки, згідно з яким кожні два роки в країні проходять ротаційні вибори до Сенату, на яких оновлюється 1/3 його складу [6]. Сенат значно поступається за своїми повноваженнями і компетенціями Палаті депутатів, якій належить першість у всій системі органів державної влади в Чеській Республіці.

Саме парламент обирає до 2012 року президента Чехії. Парламентська більшість у нижній палаті формує уряд. Президент пропонує на затвердження парламенту кандидатури голови уряду і членів кабінету, приймає їх відставку. За певних обставин президент може розпустити Палату депутатів або повернути на доопрацювання прийняті парламентом закони. Однак чеський президент позбавлений права законодавчої ініціативи. Він також не може більше ніж двічі пропонувати від свого імені на затвердження парламенту кандидатури прем'єр-міністра і членів уряду. У тому випадку, якщо сформований уряд не буде затверджено парламентом, нового прем'єр-міністра президент призначає лише за пропозицією голови Палати депутатів. Таким чином забезпечується консенсус між законодавчою і виконавчою владою.

У конституції ЧР проголошені принципи парламентаризму, який передбачає багатопартійність, соціальну спрямованість партійних програм, готовність партій дотримуватися волі виборців, толерантність і коаліційний потенціал партій [7, с. 127].

Як відомо, існують різні варіанти парламентських систем і різні їх класифікації. У даному випадку корисно зіставити чеські реалії з типологією, яку, спираючись на класифікації Дж. Сарторі та А. Сяроффа, запропонував О.І. Зазнаєв. Він виділяє наступні моделі влади в парламентських системах: 1) з домінуванням виконавчої влади (в трьох варіантах: прем'єрському, кабінетному і міністерському); 2) з домінуванням парламенту; 3) збалансована модель [8, с. 130–132]. Розробники чеської Конституції одразу відмовилися від моделі із домінуванням виконавчої влади (за зразком британського міністеріалізму), одночасно стверджуючи принцип домінування парламенту, що має на увазі залежність уряду від волі народних обранців.

Насправді ж на початку 1990-х років чеський парламент (маючи широкі конституційні повноваження) функціонально був надто слабкий, а уряд очолював амбітний політик В. Клаус. Його уряд проводив непопулярні економічні та соціальні реформи, але для цього потрібно було нейтралізувати загрозу вотуму недовіри кабінету і розпуску парламенту в умовах серйозного тиску з боку лівої опозиції: комуністи мали другу за чисельністю фракцію в парламенті, зростала також і популярність соціал-демократів.

Правляча Громадянська демократична партія (ГДП) знайшла вихід аж ніяк не у врахуванні думок опозиції і коригуванні своєї політики, а скористалася приписами ст. 106 Конституції щодо верхньої палати парламенту. Текст цієї статті проголошує: «... до моменту обрання Сенату функції Сенату виконує Тимчасовий Сенат. Тимчасовий Сенат формується способом, який встановлює закон. До набрання таким законом чинності функції Сенату виконує Палата депутатів» [9, с. 55]. Причому розпуск Палати депутатів, поки та виконує функції Сенату, заборонений. Урядова коаліція ГДП і християнських демократів в особі своїх фракцій у Палаті протягом 1992–1996 рр. блокувала формування Сенату і в підсумку забезпечила собі своєрідну «індульгенцію» на проведення будь-яких заходів.

Згодом правляча еліта шляхом законодавчих ініціатив (зміни закону про вибори, затвердження регламентів палат та ін.) зуміла привести ЧР до збалансованої моделі влади. Свою лепту вніс президент В. Гавел (1993–2003 рр.), який неодноразово направляв прийняті парламентом закони до Конституційного суду з метою перевірки їх відповідності Конституції та, як правило, отримував підтримку цього органу. Він також неодноразово виступав з різкою критикою тих чи інших аспектів політики уряду В. Клауса (у 1992–1997 рр.) і М. Земана (у 1998–2002 рр.), привертаючи увагу громадської думки і здійснюючи морально-політичний тиск на урядову владу.

Характерним для Чеської Республіки є суміщення посад керівника правлячої партії (або основної партії, якщо існує коаліційний уряд) і прем'єра – атрибут так званої «канцлерської» системи, класичними прикладами якої є Німеччина та Австрія [10, с. 68]. Чеська політична еліта в основному дотримується цього правила. Винятки становили лише кабінети Й. Тошовського (у 1997–1998 рр.) та І. Пароубека (у 2005–2006 рр.).

У Чехії поступово формуються традиції взаємного контролю гілок влади, а також якоюсь мірою впливу громадянського суспільства на владні структури, здійснюваного в першу чергу через партії

і парламент. Існуюча нині в Чехії система стримувань і противаг включає: «право уряду на законодавчу ініціативу; право уряду погоджувати голосування в парламенті щодо законопроекту з вотумом довіри уряду; право президента накладати вето на прийнятий парламентом закон; право парламенту долати президентські вето; право президента направляти прийнятий законопроект до Конституційного суду, щоб перевірити його відповідність Конституції; право президента розпустити парламент у певних випадках; право прем'єра вимагати вотум довіри у парламенту для свого уряду; право парламенту відкликати підтримку уряду і відправити його у відставку; право парламенту вимагати від окремих міністрів звіту про свою роботу» [10, с. 68–69].

При загостренні міжпартійної конкуренції за місця в нижній палаті, а також при наближенні терміну виборів президента більшого політичного значення, ніж зазвичай, набувають вибори до Сенату. Напередодні перших сенатських виборів президент В. Гавел закликав голосувати за особистості, а не за партійні списки, як на виборах до нижньої палати парламенту. На його думку, це могло б поліпшити чеську демократію. Однак голосування тоді не виправдало надій В.Гавела: партійна приналежність кандидатів лежала в основі мотивації 70% виборців. Із 49 незалежних кандидатів мандат сенатора здобув тільки один. Наступні вибори до Сенату лише вносили певні корективи в співвідношення сил, однак не здійснювали вирішального впливу на характер міжпартійних відносин. Водночас верхня палата почала відігравати роль політичного стабілізатора.

Можемо констатувати, що чеський парламент є стабільним політичним інститутом, але вкрай непопулярним. Низький рівень довіри до парламенту викликаний численними привілеями депутатів, практикою вирішення ключових питань поза парламентськими процедурами, що проявляється в абсентеїзмі громадян: так у 2002 р. явка виборців склала 58,8%, 2006 р. – 64,5%, 2010 р. – 62, 6%, 2013 р. – 59, 5%, 2017 р. – 60,8% [11]. Крім того, суворою платою за відносну політичну стабільність (зокрема на фоні інших посткомуністичних країн) стала тотальна партизація чеської політики, що йшло врозріз з ідеалами «оксамитової революції».

Характеризуючи чеську багатопартійність, М. Цірнер зазначає, що вона має історичний зв'язок як з імперським і міжвоєнним періодом, так і з політичною «мозаїкою» 1945–1948 рр. [12, с. 64]. Зберігається певна спадкоємність протистояння партій, що орієнтуються на активну соціальну політику (в Австро-Угорщині та першій чеській Республіці до них відносилися соціал-демократи і комуністи), і партій, які виступають за зміцнення ринку і захист національних інтересів (в Австро-Угорщині – младочехи, Чеська народна партія, в першій Республіці – Національно-демократична партія) [13, с. 241].

Російський дослідник І. Тарасов віділяє наступні етапи політичного розвитку ЧР [14]. Період 1992–1997 рр. був етапом політичного домінування ГДП, падіння популярності комуністів і формування нині діючих політичних утворень. Парламентські вибори 1996 року виявили наявність у країні двох провідних політичних сил – Громадянської демократичної партії і Чеської соціал-демократичної партії (ЧСДП). З цього часу чеська партійна система може бути охарактеризована як багатопартійна модель з двома великими конкуруючими між собою суб'єктами [15, с. 96].

Восени 1997 року в країні вибухнула політична криза, коріння якої крилося у невирішеності цілого комплексу соціально-економічних проблем. Важливим фактором стало також ідеологічне зміщення ГДП до консерватизму, відмова від деяких соціал-ліберальних ідей початку 1990-х років. Іншою причиною кризи стали звинувачення кабінету В. Клауса в корупції. Молодші партнери громадянських демократів (Християнський демократичний союз – Чехословацька народна партія і Громадянський демократичний альянс) вийшли з урядової коаліції. Таким чином домінуванню ГДП було покладено край. Криза завершилася формуванням у січні 1998 р. «уряду технократів», що складався в основному із представників малих партій на чолі з колишнім керівником Чеського національного банку Й. Тошовським.

Баланс політичних сил у 1998–2002 рр. перебував у стані крихкої рівноваги. Його підтримував так званий опозиційний договір про розподіл влади між двома найбільш впливовими партіями країни: соціал-демократами на чолі з М. Земаном, що перемогли на дострокових парламентських виборах у червні 1998 року, і громадянськими демократами, очолюваними В. Клаусом. У результаті досягнутого компромісу соціал-демократи сформували однопартійний уряд, а громадянські демократи очолили законодавчі органи і погодилися не брати участі у голосуванні про довіру кабінету. На практиці сформувався механізм постійних переговорів і розподілу владних ресурсів між двома найбільшими партіями. У ситуації, коли ГДП фактично втратила багато функцій опозиційної партії, активізувалися сили на інших флангах політико-ідеологічного спектра.

У 1998 р. оформилася нова партія – Союз свободи (СС). У кінці 1999 р. утворилася «Коаліція чотирьох» (4К), що включає ХДУ–ЧНП, СС, Демократичну унію (ДУ) та ГДА, яка потенційно претендувала на роль «третьої сили» в країні. Однак у січні 2002 року коаліція розпалася у зв'язку з корупційним скандалом навколо ГДА. У 2002 році пости лідерів полишили соціал-демократ М. Земан і громадянський демократ В. Клаус.

2002–2006 рр. – це період правління соціал-демократів. У 2003 році їм не вдалося провести свого кандидата на пост президента через слабку внутрішньопартійну дисципліну та розквіт політичної корупції. Президентом Чехії було обрано В. Клауса. Згодом Чехією прокотилася серія корупційних скандалів і відставок.

Вибори 2006 року до нижньої палати парламенту були одними з найскандальніших за весь посткомуністичний період, а їх підсумки лише поглибили кризову ситуацію в державі. На тлі політичних скандалів між партіями-лідерами вперше до чеського парламенту потрапила нова політична сила – Партія зелених. Поствиборча ситуація виявилася патовою, адже новообрані депутати за критерієм схильності формувати коаліцію поділилися на дві однакові групи («сто на сто»). Результатом тривалих політичних перемовин стало утворення з другої спроби (вперше в історії країни) урядової коаліції у складі ГДП, ХДС–ЧНП та Партії зелених. ЧСДП та КПЧМ опинилися в опозиції.

Вибори-2010, за висловом Т. Федорчак, для Чеської Республіки стали «політичним землетрусом» [17, с. 231]. Результати голосування засвідчили, що виборці «втомилися» від старих політиків і прагнуть бачити нові обличчя. Вибори дійсно стали перемогою нових правих партій, зокрема створеної в червні 2009 року ТОП-09, яка за рік зуміла залучити на свій бік 16,7% виборців, і правоцентристської партії «Справи громадські», що набрала 10,88%. Вперше за останні 20 років до парламенту не пройшла найстаріша чеська політична партія ХДУ–ЧНП, яка не змогла подолати 5% бар'єр.

Як і передбачалося, після виборів між трьома правоцентристськими партіями (ГДП, ТОП-09, «Громадські справи») було підписано коаліційну угоду та сформовано уряд на чолі з лідером ГДП П. Нечасом. Однак внаслідок корупційних скандалів Палата депутатів чеського парламенту достроково оголосила про саморозпуск.

Дострокові парламентські вибори відбулися у жовтні 2013 року, внаслідок яких на політичній арені ЧР з'явився новий гравець – ліберальний рух «Акція невдоволених громадян 2011» (АНО 2011), створений мільярдером і агропромисловим магнатом А. Бабішем, який набрав 18,65% голосів. Авторитетна ЧСДП, якій прогнозували 30% результат, отримала всього 20,45% голосів виборців. Третьою найсильнішою партією виявилася КПЧМ (14,91%). До нового парламенту також пройшла партія ТОП-09 К.Шварценберга з 11,99% і блок ХДС–ЧНП (6,78%). Протестні настрої вивели на політичний Олімп і відверто популістський рух «Світанок прямої демократії», очолюваний чехом японського походження Томіо Окамуру, серед гасел якого було запровадження механізмів прямої демократії в усі сфери управління, а також встановлення жорстких обмежень для мігрантів. Нова політична сила отримала сенсаційні 6,88% голосів, не набагато менше за колись правлячу ГДП (7,72%).

З часу попередніх виборів у 2013 році на чолі держави перебувала коаліція двох найбільших партій: Чеської соціал-демократичної партії, яка висунула прем'єр-міністром Б. Сobotку, АНО 2011, а також Християнсько-демократичний Союз – Чехословацька народна партія. На початку травня 2017 року сталась урядова криза, коли прем'єр-міністр Богуслав Сobotка вирішив піти у відставку через фінансові порушення міністра фінансів Андрея Бабіша. Втім, Сobotка змінив своє рішення через кілька днів після суперечки з президентом Мілошем Земаном, обмежившись звільненням А. Бабіша.

Останні парламентські вибори відбулися 20-21 жовтня 2017 року. На них феноменальну перемогу отримала партія АНО (29,64%), ГДП з 11,31% посіла друге місце. Експерти зазначали, що специфікою цих виборів стала поява у парламенті таких партій, як праворадикальна За свободу і пряму демократію (10,67 %) і Партія піратів Чехії (10,79 %), а також діяльність у Чехії «фрагментованого парламенту з дев'ятьма партіями» і величезна втрата підтримки однієї з ключових партій чеського політичного Олімпу – ЧСДП (7,27 % проти 20 % чотири роки тому). Однак ЧР знову може очікувати політична криза, адже з лідером АНО А. Бабішем жодна політична сила не хоче формувати коаліційний уряд. Тому наразі ним створено уряд «меншості», котрий отримав вотум недовіри.

Висновки. На рубежі ХХ–ХХІ ст. політична система Чехії виглядала стабільно і відповідала принципам західноєвропейських парламентських демократій. Політичні партії відіграли позитивну роль у процесі демократичного транзиту ЧР. В останні роки політичний розвиток відбувається стрімко й непередбачувано, що дозволяє окреслити нові тенденції партійно-політичного життя ЧР. Упродовж 1990 – початку 2000 років сформувалася традиційна для демократичних держав модель двох домінуючих партій – ГДП і ЧСДП з класичною ідеологією. На політичній сцені час від часу з'являлися нові гравці, але політичний пейзаж вони фактично не змінювали. Результати парламентських виборів починаючи з 2010 року вказують на спонтанність та імпульсивність вибору чехів і спростовують традиційні для них поведінкові моделі. Внаслідок цього у політичну гру несподівано ввійшли нові актори, які змінили партійну структуру чеського парламенту. Такі результати продемонстрували трансформацію електоральних настроїв чехів: від традиційного вибору між «лівими» й «правими» до більш радикальних, протестних і менш прогнозованих уподобань. Наразі можемо з певністю стверджувати, що процес стабілізації політичного спектра в ЧР ще не завершений. Однак, незважаючи на періодичну дестабілізацію, парламентська система в Чеській Республіці є відносно стійкою.

Література:

1. Тарасов І. Парламентаризм и политическая конкуренция в Чешской Республике [Электронный ресурс] / Илья Тарасов. Режим доступа: // http://www.perspektivy.info/oukumena/europe/parlamentarizm_i_politicheskaia_konkurencija_v_cheshskoj_respublike_2008-05-21.htm
2. Федорчак Т. Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри: Монографія / Татьяна Федорчак. Івано-Франківськ: Видавництво ІФНТУНГ, 2012. 543 с.
3. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці: Монографія / Наталія Марадик. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. 174 с.
4. Андросчук І. Соціо-політична зумовленість політичної структуризації партій і партійної системи в Чехії: від «оксамитової революції» до сьогодні / Ірина Андросчук // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2016. Випуск 8. С. 237–249.
5. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / Василь Лемак. Ужгород: «Ліра», 2002. 248 с.
6. Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů ve znění zákona č. 212/1996 Sb., nalezu US č. 243/1999 Sb., zákona č. 204/2000 Sb., nalezu US č. 64/2001 Sb., zákona č. 491/2001 Sb., č. 37/2002 Sb., č. 171/2002 Sb., č. 230/2002 Sb., č. 62/2003 Sb.
7. Щербакова Ю. Особенности развития парламентаризма в Чешской Республике / Процессы демократизации в Восточной Европе: ожидания и реальность / Отв. ред. Ю.И. Игрицкий. М., 2002. 228 с.
8. Зазнаев О. Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты / Олег Зазнаев. Казань, 2006. 374 с.
9. Sbirka zákonů České Republiky / Пер. с чеш. яз. С. Новиковой / Под ред. Б.Страшуна. М., 1993. 125 с.
10. Бухарин Н. Разделение властей в странах Центральной и Юго-Восточной Европы / Н. Бухарин // Власть. 2004. № 1. С. 66–74.
11. Офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки. <http://www.volby.cz>
12. Círner M. Několko poznámek o společenském a politickém systému Československa z let 1918–1938 / Michal Círner // Annales Scientia Politica. 2015. roč. 4, č. 1. С. 62–66.
13. Задорожнюк Э. Партии и движения в Чехии: структурная эволюция и проблема приоритетов // Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов / Отв. ред. Ю.Ф. Зудин. М., 1997. 262 с.
14. Тарасов І. Вказана праця.
15. Pšeja P. Stranický systém České republiky. Politické strany a jejich vývoj 1989-1998 / Petr Pšeja. Brno: CDK, 2005. 202 s.
16. Centrum pro výzkum veřejného mínění. <http://www.cvvm.cz>
17. Федорчак Т. Парламентські вибори в Чеській Республіці 2010 року / Тетяна Федорчак // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія. 2014. № 7 (215). С. 228–241.